

УДК 342.565.5

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1\(36\)-4](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-4)

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТИ

Левенець Анжела Вікторівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного права та правосуддя,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1941-513X>

У статті досліджуються питання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності в аспекті забезпечення їхньої доброчесності. Проаналізовано сучасний стан нормативного регулювання дисциплінарної відповідальності суддів, визначено залежність дисциплінарних стягнень від конкретних видів дисциплінарних проступків. Також розглядається суб'єктний склад дисциплінарних проваджень щодо суддів; акцентовано увагу на тому, що це питання є одним із ключових в аспекті забезпечення принципу незалежності судді, який має бути дотриманий у демократичній державі. Поєднання принципів незалежності та відповідальності суддів регулюється численними нормами міжнародного права та ґрунтується на особливій сфері здійснення правосуддя, об'єктом праці у якій є живі люди. Саме тому до суддів більшою мірою висуваються вимоги морально-етичного характеру, які охоплюються категорією доброчесності, оскільки від дотримання цих вимог залежить загальний стан забезпечення верховенства права та захисту прав людини.

Окрему увагу приділено останнім правовим позиціям Верховного Суду щодо практики розгляду скарг на рішення про дисциплінарну відповідальність судді. Так, Верховний Суд підкреслив, що під час здійснення дисциплінарних проваджень на суддю не розповсюджується принцип презумпції невинуватості, оскільки застосовність цього принципу обмежується лише кримінальними справами. За умови розгляду спорів, які охоплюються цивільно-правовим аспектом, тягар доведення вини може перекладатися на відповідача. Також проаналізовано позицію Верховного Суду, яка стосується звільнення судді за результатами дисциплінарного провадження: відповідно до неї, суд під час розгляду справ про оскарження рішень Вищої ради правосуддя про звільнення судді, які були постановлені у результаті здійснення дисциплінарного провадження, не можуть оцінювати факти чи обставини дисциплінарної справи. Обґрунтовано висновок, що така позиція відповідає положенням закону, який містять конкретний та вичерпний перелік підстав для оскарження рішень Вищої ради правосуддя про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності до Великої Палати Верховного Суду.

Ключові слова: доброчесність судді, дисциплінарна відповідальність, тягар доведення вини, міжнародні стандарти відповідальності судді, презумпція невинуватості.

Levenets Anzhela. Disciplinary responsibility in the mechanism for ensuring the goodness of judges: national and international context

The article examines the issue of bringing judges to disciplinary responsibility in the aspect of ensuring their integrity. The current state of regulatory regulation of disciplinary liability of judges is analyzed, the dependence of disciplinary penalties on specific types of disciplinary offenses is determined. The subject structure of disciplinary proceedings against judges is also considered, attention is focused on the fact that this issue is one of the key ones in the aspect of ensuring the principle of independence of the judge, which must be observed in a democratic state. The combination of the principles of independence and responsibility of judges is regulated by numerous norms of international law and is based on a special sphere of administration of justice, the object of work in which are living people. That is why judges are increasingly subject to demands of a moral and ethical nature, which are covered by the category of «integrity», since the general state of ensuring the rule of law and the protection of human rights depends on compliance with these requirements. Special attention is paid in the article to the latest legal positions of the Supreme Court regarding the practice of reviewing complaints against decisions on disciplinary liability of judges. Thus, the Supreme Court emphasized that the principle of presumption of innocence does not apply to the judge during disciplinary proceedings, since the applicability of this principle is limited only to criminal cases. Under the condition of consideration of disputes that are covered by the civil law aspect, the burden of proving guilt may be transferred to the defendant. The position of the Supreme Court regarding the dismissal of a judge as a result of disciplinary proceedings was also analyzed: according to it, the court, when considering cases of appeal against decisions of the High Council of Justice on the dismissal of a judge, which were decided as a result of disciplinary proceedings, cannot assess the facts or circumstances of a disciplinary case. The conclusion that such a position corresponds to the provisions of the law, which contain a specific and comprehensive list of grounds for appealing the decisions of the High Council of Justice on bringing judges to disciplinary responsibility to the Grand Chamber of the Supreme Court, is substantiated.

Key words: judge's integrity, disciplinary responsibility, burden of proof of guilt, international standards of judge's responsibility, presumption of innocence.

Вступ. Однією з найсуттєвіших вимог сучасного українського суспільства є попит на доброчесних державних службовців, особливо на доброчесних суддів. Визначення доброчесності як одного з критеріїв відповідності кандидата на посаду судді отримало конституційне закріплення у результаті судової реформи 2016 р., але фактично стало логічним продовженням оновлення всієї політичної системи держави після подій Революції гідності 2013–2014 рр. Від моменту встановлення доброчесності як однієї з вимог, якій має відповідати кандидат на посаду судді чи діючий суддя, у науковій та практичній площинах постає багато питань щодо сутності, змісту, критеріїв визначення доброчесності, її показників та методики їх перевірки. Не менш актуальними є питання притягнення до відповідальності недоброчесних суддів, що є логічним завершенням відповідних перевірок. Саме у цьому аспекті часто виникають проблеми, пов'язані з оскарженням результатів перевірки на доброчесність, апелюванням до суб'єктивного розуміння її змісту, відсутністю чітко правових формулювань критеріїв доброчесності і т. д.

Матеріали та методи. Вивченням питань юридичної відповідальності суддів займалися відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема В. Бойко, Л. Москвич, О.О. Пунда, О.В. Когут, В.В. Ріхтер, А. Музиченко. Проте дослідження інституту відповідальності судді в аспекті забезпечення доброчесності є новою проблемою для вітчизняної науки, ураховуючи новизну самого явища доброчесності та наявні складнощі розуміння її змісту та вимог.

Метою дослідження є аналіз дисциплінарної відповідальності судді як елементу забезпечення доброчесності всього суддівського корпусу, визначення підстав та принципів застосування дисциплінарної відповідальності судді на основі порівняння практики національних та міжнародних судів. Методами здійснення наукового дослідження є порівняльно-правовий, системного аналізу, а також формально-юридичний та системно-структурний.

Результати. Дисциплінарна відповідальність судді є важливим елементом його правового статусу. Розділ VI Закону України «Про судоустрій та статус суддів» регулює підстави дисциплінарної відповідальності суддів, процедури дисциплінарного провадження та види дисциплінарних стягнень, окремі особливості їх застосування.

Загалом слід відзначити, що дисциплінарна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, яка застосовується у разі невиконання або неналежного виконання службових обов'язків, порушення трудової дисципліни, скоєння правопорушень, пов'язаних зі здійсненням професійної діяльності. Дисциплінарна відповідальність суддів ускладнюється тим фактом, що значна частина вимог до його професійної діяльності пов'язана із зобов'язаннями морально-етичного характеру, які охоплюються категорією доброчесної поведінки. Погоджуємося з тезою А. Музиченка, що «посада судді, безспірно, відноситься до тих професій, моральний аспект у яких відіграє основоположну роль. Це професії, де «об'єктом праці» виступають живі люди, де в процесі професійної діяльності відбувається вторгнення у внутрішній світ людини часто в критичних життєвих ситуаціях» [1, с. 84]. Саме враховуючи цю особливість діяльності судді, забезпечення доброчесного суддівського корпусу є надважливим завданням для будь-якої демократичної держави. Логічно очікувати, що таке забезпечення є неможливим без дієвих та ефективних процедур притягнення до відповідальності недоброчесних суддів.

Аналізуючи нормативний складник дисциплінарної відповідальності суддів, слід звернутися до ст. 106 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», у якій міститься вичерпний перелік підстав такої відповідальності. Загалом таких підстав закон містить 19 пунктів, значна частина з яких стосується порушень процесуального характеру, які пов'язані зі здійсненням правосуддя. Стосовно порушень вимог доброчесності як підстав для дисциплінарної відповідальності, то вони містяться у п. 3, п.п. 9–12, 15–19 ч. 1 ст. 106 Закону. Так, п. 3 містить положення, що підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності судді є «допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу» [2, ст. 106]. У інших пунктах підставами для відповідальності є неподання або несвоєчасне подання декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, родинних зв'язків та доброчесності, зазначення у цих деклараціях неправдивої інформації чи зазначення неповної інформації, «допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна» [2, ст. 106].

Окрім зазначеного переліку підстав, особливостями дисциплінарної відповідальності суддів є також спеціальний суб'єктний склад, який має право здійснювати дисциплінарне провадження та накладати дисциплінарні стягнення на суддів. Ця особливість зумовлена статусом самих суддів, яким відповідно до Конституції та чинного законодавства має бути забезпечено принцип незалежності діяльності та виключення

будь-яких обмежень або втручань у здійснення ними правосуддя. Єдиним органом, який відповідно до чинного законодавства може притягати суддів до дисциплінарної відповідальності, є Вища рада правосуддя (далі – ВРП) та Дисциплінарні палати, які утворюються у її складі з числа членів ВРП (далі – ДП). ДП розглядають скарги на суддів та виносять рішення по дисциплінарних провадженнях, які можуть бути оскаржені виключно до Вищої ради правосуддя, а ті, своєю чергою, можуть бути оскаржені до Великої Палати Верховного Суду (далі – ВП ВС) (згідно з ч. 7 ст. 266 Кодексу адміністративного судочинства України). Подати скаргу на дії судді може будь-яка особа, якій відомі відповідні факти, особисто або через адвоката. Форма та пояснення до написання скарги містяться на офіційному вебсайті Вищої ради правосуддя. Тут варто відзначити такий факт, що за окремі порушення вимог доброчесності судді (неподання, несвоєчасне подання декларації про родинні зв'язки або декларації доброчесності, подання у них завідомо неправдивої інформації) первісну перевірку проводить не дисциплінарний інспектор ВРП, а Вища кваліфікаційна комісія України (далі – ВККСУ). Своєю чергою, через низку причин, які призвели до тривалого блокування роботи цього органу, можна сказати, що відповідні порушення з боку суддів залишалися без належного реагування.

Найбільше питань в аспекті притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності виникає у зв'язку з питанням забезпечення їх незалежності. В одному з ключових рішень ЄСПЛ «Олександр Волков проти України», постановлене 9 січня 2013 р., саме і було зазначено про системні недоліки інституту дисциплінарної відповідальності суддів в Україні, основними з яких були: можливість притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення присяги; відсутність чіткого нормативного визначення «порушення присяги» як підстави для дисциплінарної відповідальності; відсутність часових обмежень щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, що, своєю чергою, призводило до правової невизначеності, і т. д. Усі констатовані недоліки дали змогу ЄСПЛ дійти висновку про відсутність реального поділу гілок влади на три гілки, залежність судової влади від інших гілок влади та посадових осіб, а також політизованість механізму притягнення до відповідальності суддів. Істотні зрушення у вирішенні окреслених системних проблем відбулися після проведення масштабної конституційно-судової реформи 2016 р., у процесі якої було визначено такі питання, як: чіткий перелік підстав дисциплінарної відповідальності, пропорційність у застосуванні дисциплінарних стягнень залежно від змісту дисциплінарного проступку, обмеження строку притягнення до дисциплінарної відповідальності трирічним терміном (на що особливо звернув увагу ЄСПЛ) та ін. В аспекті поєднання принципів незалежності суддів та їх відповідального ставлення до виконання власних обов'язків можна навести положення Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, п. 11 якої закріплює, що «зовнішня незалежність не є прерогативою чи привілеєм, наданим для задоволення власних інтересів суддів. Вона надається в інтересах верховенства права та осіб, які домагаються та очікують неупередженого правосуддя. Незалежність суддів слід розуміти як гарантію свободи, поваги до прав людини та неупередженого застосування права» [3].

Види дисциплінарних стягнень, які можуть бути накладені на суддю, передбачені ст. 109 Закону «Про судоустрій та статус суддів» і за ступенем тяжкості становлять певну систему – від попередження через догану, сувору догану, подання про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя, подання про переведення до суду нижчого рівня та подання про звільнення з посади [2, ст. 109]. Що цікаво відзначити, у Законі містяться певні обмеження щодо видів дисциплінарних стягнень, які не можуть застосовуватися за певні види дисциплінарних проступків, тобто передбачено принцип пропорційності. Так, у разі притягнення до дисциплінарної відповідальності на підставі цитованого нами вище п. 3 ст. 106 Закону, у якому йдеться про недоброчесну поведінку судді, не можуть бути застосовані найлегші дисциплінарні стягнення, передбачені п.п. 1–3 ст. 109 Закону, а саме: попередження, догана чи сувора догана, так само як і за п.п. 10–12, 14, 15, у яких містяться такі склади дисциплінарних проступків, як зазначення у деклараціях судді недостовірної інформації або використання статусу судді для отримання неправомірної вигоди чи допущення іншої недоброчесної поведінки судді або членів його сім'ї. Із такого підходу законодавець можемо зробити висновок, що порушення вимог доброчесності та професійної етики судді вважаються більш шкідливими для суспільства, а отже, більш тяжкими видами дисциплінарних проступків, аніж порушення процесуального характеру, пов'язані із відправленням правосуддя.

Одним із питань, яке часто постає у практиці здійснення дисциплінарних проваджень або ж оскарження рішень органів дисциплінарного провадження, є питання презумпції невинуватості судді та перекладення тягаря доведення на суддю. Відповідь на це питання надала ВП ВС у межах розгляду скарги на рішення Вищої ради правосуддя від 22 жовтня 2020 р. № 2932/0/15-20, ухвалене за результатами розгляду скарги на рішення її Третьої Дисциплінарної палати від 24 червня 2020 р. № 1956/3дп/15-20. Так, ВП ВС висловила позицію: «Гарантована пунктом 2 статті 6 Конвенції презумпція невинуватості застосовується до процедури, яка за своєю суттю є кримінальною і в межах якої суд робить висновок про вину особи саме в кримінально-правовому сенсі (Рішення ЄСПЛ від 11 лютого 2003 р. у справі *Ringvold v. Norway*, заява

№ 34964/97). Отже, зазначена гарантія не може бути поширена на дисциплінарні й інші провадження, які згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції охоплюються поняттям спору щодо прав та обов'язків цивільного характеру» [4, п. 109].

Таку саму позицію ЄСПЛ надав у Рішенні по справі «Гогітідзе та інші проти Грузії», постановлене 12 травня 2015 р. (заява № 36862/05). Факти справи стосувалися подій у Грузії після Трояндової революції, коли до влади прийшов демократичний проєвропейський уряд і почалися численні розслідування корупційних правопорушень, здійснених посадовими особами різних рівнів та гілок влади, а також конфіскація майна, яке мало сумнівне походження та джерела походження якого не могли бути підтверджені відповідними посадовими особами. Саме конфіскацію оскаржували заявники, апелюючи до порушення державою ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (права власності) у поєднанні з ч. 1 та ч. 2 ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд) у контексті того, що держава переклала на них тягар доведення та порушила принцип презумпції невинуватості. Щодо цих тверджень ЄСПЛ зазначає: «Процедура конфіскації, така як цивільне провадження *in rem* у цій справі, що не впливає з обвинувального вироку або процесу ухвалення вироку і, таким чином не кваліфікується як покарання, а скоріше є засобом контролю за користуванням майном у контексті статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції і не може дорівнювати «визначенню кримінального обвинувачення» у контексті пункту 1 статті 6 Конвенції і має розглядатися в межах «цивільної» глави цього положення» [5, п. 125]. «Щодо першого, більш обмеженого аспекту пункту 2 статті 6, роль якого полягає у захисті права тієї чи іншої звинуваченої людини вважатися невинною виключно у межах кримінальної справи, Суд повторює, спираючись на своє усталене прецедентне право, що постанова про конфіскацію майна застосовується у цивільному судочинстві *in rem*, без кримінального обвинувачення, і це має не каральний, а профілактичний і/або компенсаційний характер і, отже, не може спричинити застосування цього положення» [5, п. 126].

Досить цікавою в аспекті практики оскарження рішень ВРП щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є позиція ВП ВС, висловлена у справі № 9901/87/21 (Постанова від 6 квітня 2023 р.): «У межах судового розгляду, предметом якого є законність рішення ВРП про звільнення судді, не можуть оцінюватись обставини дисциплінарної справи відносно судді (у тому числі мотиви ВРП й оцінка нею обставин, що стали підставою для прийняття рішення в межах дисциплінарного провадження стосовно судді, а також окремі процедурні рішення цього органу). Рішення ВРП про звільнення судді з посади не є рішенням про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, а лише видається на його підставі, за своєю суттю таке рішення є «кадровим» [6]. Така позиція є логічною, урахувавши наявність спеціально створеного органу для здійснення дисциплінарних проваджень щодо суддів у особі ВРП та її ДП, а також наявний механізм оскарження таких рішень до ВС, винятковими підставами якого є такі: «1) склад Вищої ради правосуддя, який ухвалив відповідне рішення, не мав повноважень його ухвалювати; 2) рішення не підписано будь-ким зі складу членів Вищої ради правосуддя, які брали участь у його ухваленні; 3) суддя не був належним чином повідомлений про засідання Вищої ради правосуддя, якщо було ухвалено будь-яке з рішень, визначених пунктами 2–5 частини десятої статті 51 цього Закону; 4) рішення не містить посилань на визначені законом підстави дисциплінарної відповідальності судді та мотиви, з яких Вища рада правосуддя дійшла відповідних висновків» [7, ст. 52].

Також ВП ВС наголосила: «Кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення, крім випадків, установлених статтею 78 цього Кодексу. В адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності **покладається на відповідача**» [6].

Висновки. Питання дисциплінарної відповідальності суддів були і залишаються одними з найбільш складних та актуальних у системі конституційно-правового статусу судді як носія державної влади. У межах нашого дослідження важливо відзначити, що встановлення доброчесності як окремої конституційної вимоги до суддів або кандидатів на посаду судді призвело до розширення кола підстав для дисциплінарної відповідальності за порушення цієї вимоги, причому аналіз судової практики останніх років свідчить, що саме недотримання вимог доброчесності часто стає підставою для внесення подання про звільнення судді з посади. Слід також зазначити, що національна судова практика відповідно до міжнародних стандартів (зокрема, практики Європейського суду з прав людини) виходить із того, що дисциплінарні провадження проти суддів не обмежуються принципом презумпції невинуватості, який має застосування у суто кримінальних справах, а також що тягар доведення вини у таких справах не порушує принципу незалежності судової влади. Також вагомою вважаємо позицію суду щодо неможливості оцінки мотивів притягнення до дисциплінарної відповідальності або перегляду інших обставин дисциплінарного провадження.

Інститут дисциплінарної відповідальності є важливим складником у механізмі забезпечення доброчесності суддів, проте її реалізація ускладнюється через те, що значна частина питань, пов'язаних із критеріями визначення доброчесності судді, суб'єктами їх встановлення та перевірки, охопленням категорією

добросовісного способу життя не лише судді, а й членів його сім'ї та багато інших, досі залишається неоднозначною та має відносний характер. Саме у цьому аспекті особливе значення мають подальші наукові дослідження відповідних проблем.

Література:

1. Музиченко А. Порушення правил суддівської етики – підстава дисциплінарної відповідальності судді: межі застосування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 87. С. 84–87.
2. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р., зі змінами. URL: Про судоустрій і статус су... | від 02.06.2016 № 1402-VIII (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
3. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098-му засіданні заступників міністрів. URL: Рекомендація CM/Rec (2010) ... | від 17.11.2010 № (2010)12 (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 червня 2021 р., справа № 11-396cap20. URL: Єдиний державний реєстр судових рішень (court.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).
5. Справа «Гогітідзе та інші проти Грузії» : Рішення ЄСПЛ від 12.05.2015 (заява № 36862/05). URL: Рішення ЄСПЛ у справі Гогітідзе та інші проти Грузії (неофіційний переклад).doc (live.com) (дата звернення: 10.04.2023).
6. Велика Палата Верховного суду: під час розгляду законності рішення ВРП про звільнення судді не можуть оцінюватися мотиви ВРП й інші обставини. *Судово-юридична газета*. 2023. 23 квітня. URL: ВП ВС: під час розгляду законності рішення ВРП про звільнення судді не можуть оцінюватися мотиви ВРП й інші обставини / Публікації / Судово-юридична газета (sud.ua).
7. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 р., зі змінами. URL: Про Вищу раду правосуддя | від 21.12.2016 № 1798-VIII (rada.gov.ua) (дата звернення: 10.04.2023).

References:

1. Muzychenko, A. (2011). Porushennia pravyl suddivskoi etyky – pidstava dystsyplinarnoi vidpovidalnosti suddi: mezhi zastosuvannya [Violation of the rules of judicial ethics – the basis of disciplinary responsibility of a judge: limits of application]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*. 87, 84–87 [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2016, Yuni 2). Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii ta status suddiv» [About the judiciary and the status of judges] [online]. Retrieved from: Про судоустрій і статус су... | від 02.06.2016 № 1402-VIII (rada.gov.ua) [in Ukrainian].
3. Recommendation CM/Rec (2010, November 17) 12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding judges: independence, effectiveness and duties: adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe [online]. Retrieved from: Рекомендація CM/Rec (2010) ... | від 17.11.2010 № (2010)12 (rada.gov.ua) [in Ukrainian].
4. Grand Chamber of the Supreme Court Resolution 2021 June 3, case No. 11–396sap20 [online]. Retrieved from: Єдиний державний реєстр судових рішень (court.gov.ua) [in Ukrainian].
5. CASE OF GOGITIDZE AND OTHERS v. GEORGIA: Decision of the ECtHR dated May 12, 2015 (Application no. 36862/05) [online]. Retrieved from: Рішення ЄСПЛ у справі Гогітідзе та інші проти Грузії (неофіційний переклад).doc (live.com) [in Ukrainian].
6. Judicial and legal newspaper (2023). Velyka palata Verkhovnoho sudu: pid chas rozghliadu zakonnosti rishennia VRP pro zvilnennia suddi ne mozhut otsiniuvatys motyvy VRP y inshi obstavyny [Grand Chamber of the Supreme Court: when considering the legality of the decision of the Supreme Administrative Court to dismiss a judge, the motives of the Supreme Court and other circumstances cannot be assessed]. *Sudovo-iurydychna hazeta*. Retrieved from: ВП ВС: під час розгляду законності рішення ВРП про звільнення судді не можуть оцінюватися мотиви ВРП й інші обставини / Публікації / Судово-юридична газета (sud.ua) [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2016 December 21). Zakon Ukrainy «Pro Vyshchu radu pravosuiddia» [About the Supreme Council of Justice] [online]. Retrieved from: Про Вищу раду правосуддя | від 21.12.2016 № 1798-VIII (rada.gov.ua) [in Ukrainian].